

Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi

Mustafa Öner

0. Ekleme sistemi, bütün Ural-Altay dilleri gibi Türkçenin de esas özelliğidir. Yapım ve çekim düzeni, hep, belli fonksiyonları olan ek şeklindeki bu unsurlarla işlemektedir. Bunun yanı sıra, dilde bir *leksem*¹ olmaktan çıkıp bir gramer fonksiyonuyla var olan sözlerin de yapım ve çekim sisteminde görev aldığı görülmektedir. Bunlar, asıl morfemlerin yanında, bağlı morfem (veya yardımcı morfem) olarak yer alırlar.

Burada her ne kadar, bağlı morfemlerin, sadece bir türü üzerinde durulacaksa da, kelime gruplarının genel bir değerlendirmesiyle başlamak daha uygun olabilir. Türkçede varlığı üzerinde anlaşma sağlanmış kelime gruplarını şu iki türde toplayabiliriz:²

A. Fiillerle Yapılan Kelime Grupları

fiil ismi (infinitif) grubuyardımcı unsurlar FİİL
zarf-fiil (gerundiyum) grubuyardımcı unsurlar FİİL
sıfat-fiil (partisip) grubuyardımcı unsurlar FİİL
birleşik fiil □	FİİL + yardımcı fiil İSİM + yardımcı fiil

B. İsimlerle Yapılan Kelime Grupları

tekrar grubu	isim – isim
bağlama grubu	isim + isim
unvan grubu	isim + unvan
ünlem grubu	ünlem + isim
birleşik isim	isim + isim ..
isim tamlaması	tamlayan isim — TAMLANAN İSİM
sıfat tamlaması	sıfat — İSİM
sayı grubu	a. isim - isim ; b. sıfat — İSİM
hal grupları	isim + hal eki — İSİM
edat grubu	İSİM + çekim edatı

Bilindiği üzere Türkçenin morfolojik sırası, asıl unsur önce ve bağlı unsurlar da sonra ("KÖK + ek + ek...") gelecek şeklindedir. Sentaktik sıra ise bunun tam tersidir: "yardımcı unsur — ASIL UNSUR".

¹Grekçe *lexikon* (söz, lügat)'dan gelen bu terim, temel kaynaklarda şöyle ifade edilmektedir: "anlamlı bir konuşma formu, bir dilin söz varlığının bir maddesi"(Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged, Massachusetts, USA, 1971, 1301. s.); "bir köke, bir kelimeye veya bir birleşik kelimeye denk gelen anlam birimi" (Grand Larousse Encyclopedie -en dix volume-tome sixieme, Paris, 1962, 721. s.); "daha küçük birimlere bölünemeyen anlamlı konuşma birimi" (George Mounin, Dictionnaire de la linguistique, Paris, 1974, 201. s.)

²bk. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1983, 648-685.ş; Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi - Cümle Tahlilleri*, Ankara, 1995, 11-44. s.

Yukarıdaki tabloda, büyük harflerle dizilen asıl unsurların, bu sentaktik sıraya uygun olarak sonda yer aldığı görülmektedir. Türkçede cümlelerden gelişen ve birer cümle özeti halindeki kelime gruplarının bu sentaktik sırasını bozan iki grup dikkat çekmektedir: Birleşik fiil ve edat grubu. Tablonun bütününden ayrılan bu iki grup, sentaktik değil, morfolojik sıraya bağlıdır. Türkçenin tarihî-karşılaştırmalı gramer çalışmalarında belirlenen *ekleşme* olgusunun da, hep bu iki yapıyla ilgili olması da, onların bu morfolojik sırayla çalışmalarından ileri gelmektedir.

1. Birleşik fiil, işte bu özelliğiyle pek çok gramerci tarafından Türkçenin yapım (türetme) sistemi içinde değerlendirilmiştir³. Mesela, fiil türeten şu eklerle karşılarındaki yardımcı fiiller gramer yükleri bakımından denkleştirilebilir:

<u>ekler</u>	<u>yardımcı fiiller</u>
-ama- / -eme-	~ ... <i>bil-me-</i> ; <i>al-ma-</i> ; <i>u-ma-</i> (iktidar)
-ala- / -ele-	~ ... <i>dur-</i> ; <i>kal-</i> ; <i>yat-</i> (devamlılık)
+la- / +le-	~ ... <i>et-</i> ; <i>ol-</i> (yapma; olma)

2. Birleşik fiilin, böylesine, yapım (türetme) sistemi içinde değerlendirilmesi gibi, edat grubunun da isim çekimiyle *fonksiyon yakınlığına* dikkat çekilmiştir.⁴ Çekim edatlarının Türkçe isim çekimini⁵, ek halindeki morfemlere ilaveten daha zenginleştirdiği, isimleri fiillerle ilişkisi esnasında olabilecek bütün duruşlarıyla tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Çekim edatları "*isimle fiilin arasında her türlü gramer anlamını gösterir; isim hallerinin anlamlarını tamamlayıp yeni sentaktik ilişkiler kurar; sentaktik bağlamanın gücüyle, anlamı, iyice derinden anlatmaya yardım eder.*"⁶

Tarihî gramere sadece Türkiye Türkçesi noktasından bakınca; yazı dilinin kargaşa ve tutunma çağını yaşadığı Eski Anadolu Türkçesindeki hızlı ekleşmeler sonunda bile, sadece *ile* ve *içün* edatının ekleşmiş olması ve daha sonra da klasik Osmanlıca devrinde *içün* > *çün*'ün belki Farsça *çün* kelimesinin anolojisinden kaçmak

³Daha 1927 yılında "*Şekli nigéзде татар грамматикасы*"nı yazan eski kuşak dilcilerden Gıybed Alpar, kelime yapımının hem *sarfıy tör'*de (morfolojik) hem de *nehviy tör'*de (sentaktik) olduğunu belirtmişti (bk. Gıybad Alparov, *Saylanma hézmetler*, Kazan, 1945, 73-76. s.); V. N. Hangildin de, gramerinin fiil yapımı bölümünde önce *it-*, *bul-*, *kıl-* gibi yardımcı fiillere, sonra fiil yapım eklerine yer vermiştir (*Tatar télé grammatikası - morfolojiye hem sintaksis -*, Kazan, 1959, 157-165. s.); Ahmedi Isakov'un Kazak gramerinde de fiil yapımı bölümünde, morfolojik tipte yapılan *tuvındı etistik*'lerin yanı sıra, yardımcı fiiller ele alınmıştır (*Kazirgi kazak tili, Morfolojiya*, Almatı, 1991, 226-240. s.); Janos Eckmann da, *Fiillerin Yapımı* başlığının hemen altında birleşik fiillere yer vermektedir (*Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İstanbul, 1988, 27-29.ş). Kelime yapımı üzerine yazılmış monografilerde de yardımcı fiillerin bu özelliği vurgulanmıştır: E.V. Sevortyan, *Slovoobrazovanie v tyurkskih yazıkah: Issledovaniye po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov II, Morfolojiya*, Moskva, 1956, 325-327.s. Bütün Türk şive ve lehçelerinden yardımcı fiillerin toplu bir değerlendirmesi için bk. Martti Räsänen, *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki, 1957, 168-185. s.

⁴ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1983, 632.ş; M. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, 1-2. s.; Janos Eckmann, age., 69.ş.

⁵ Türkçede isim çekiminin kaç halde yapıldığı konusundaki tartışmalar ve kaynakların değerlendirilmesi için bk. Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara, 1996, 14-23. s.

⁶ N. A. Baskakov (red.), *Karaçay - Malkar tilni grammatikası, Fonetika, Morfolojiya, Sintaksis*, Naçık, 1966, 231. s.

üzere tekrar müstakilleşmesi, hiç değilse bu sahada çekim edatlarının çoğunun kendisini koruduğu sonucunu vermektedir. Nitekim Türkiye Türkçesinin esas isim hallerinden olan datifte, adı geçen üç hal gibi zarflaşp çekimden uzaklaşma söz konusu olmadığı için, "*içün* > *çün*" gelişmesi fonksiyonel bir nöbetleşmeden ziyade, sadece şiirdeki fonetik zorlamalarla ilgili kalmıştır.

Türkçenin geniş haritasında, yazı dilinin yaygın olmadığı zaman ve bölgelerde, çekim edatlarının hızla ekleştiği, bugünkü Türk lehçe ve şivelerinin malzemesinden anlaşılmaktadır. Türkçede isim çekiminin morfolojik (ekli) türünün yanı sıra burada söz ettiğimiz sentaktik türünün, nasıl ihmal edilmeyecek bir değeri olduğunu dil tarihinden izlemek mümkündür:

Eski Türkçenin isim çekimi, aslında yazı dili boyunca devam edegelen hal ekleriyle yapılmaktaydı (yalın, ilgi, yaklaşma, yükleme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik ve yön halleri). Ancak, yazı dili tarihimiz için başlıca değişikliklerden olarak, Yeni Türkçede (hiç değilse XIII. asırdan beri) son üç halin eklerinin fonksiyonlarını kaybedip kalıplaşmaya başladığı malumdur.⁷ Vasıta, eşitlik ve yön eklerinin kalıplaşp boşalttığı çekimler sentaktik kanaldan yapılmaya devam etmiştir:

-n > Ø >> *ile* (>-*la*/*-le*⁸);
-ça/-çe > Ø >> *gibi* / *kadar* / *göre*⁹;
-aru/-erü > Ø >> *doğru*, *karşı* vs.

Söz konusu bu üç halin eklerinin kalıplaşması, fakat sentaktik (edatlı) çekimin güçlenerek devam etmesi hiç de tesadüf olmamalıdır. Bu, dilde sentaktik (edatlı) çekimin, morfolojik (ekli) çekime paralel olarak, hep var olduğunu düşündürmektedir.

Türkçede isim çekiminin aynı zamanda sentaktik olarak da yapıldığından söz etmekte esas olan şey, sadece, bu çekim edatlarının ekleşmesi olgusu değildir. Ekleşme, çekim edatlarının gramer yüklerinin, hal ekleriyle belki ne kadar yakın olduğunu göstermek için yorumlanabilir; ama sentaktik (edatlı) isim çekimi, ekleşmemiş bile olsa, ismin fiille olabilecek her türlü ilişkisini ortaya koyan kanallar olarak Türkçede isim çekimi içinde değerlendirilmelidir.

Çekim edatlarıyla oluşan yapılara (*isim + çekim edatı*), gramerlerin sadece kelime grupları bölümünde yer verilmesi, hem tabiatı bakımından iki *leksemden* oluşan kelime grubu yapısını biraz zorlamakta hem de isim çekimini, sadece ekli çekimlerle sınırladığı için biraz zayıflatmaktadır. Batı Türkçesi tarihi içinde sadece *ile* ekleşmesini halen devam ettirdiği için *-la*/*-le* vasıta halinden söz etmek, Türkçeyi bütün lehçeleri ve şiveleriyle karşılaştırmalı araştırınca bir eksiklik gibi görünmektedir. İsim çekiminde, sadece, Eski Türkçeden beri devam edegelen eklere ve yeni ekleşen vasıta ekine yer verilmesi, hem gramerde şekillere değer verip

⁷M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 358, 359, 360.ş

⁸Yazı dilindeki bu şeklin yanı sıra Anadolu ağızlarında şu ekleşmiş şekiller de vardır: *-ıla*/*-ile*/*-ula* /*-üle*; *ılan* / *-ilen*; *-inan* / *-inen* / *-unan* / *-ünen* vs. (bk. Ahmet Buran age., 237-240. s.).

⁹bk. Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara, 1995, 12-84. s.

işleyişleri ihmal etmekten hem de Türkçenin çekimlerini sadece eklerle yürüttüğü kabulünden kaynaklanmış olmalıdır.

Dillerin ekleme veya çekimlenme sistemleri ana özellikleri olabilir, fakat köklü bir tarihi olan Türkçe gibi hiç bir kültür dilinden, bu yapıları doğrultusunda bir *tek çeşitlilik* beklememek gerekir.¹⁰ Eklemeli sistemle ilgisi olmayan pek çok dil çokluk çekimlerini halen bir ekle yapmaktadır. Bu bakımdan, Türkçede gramer fonksiyonlarının çoğu birer ekle yapılmış olsa da, edatlı (sentaktik) çekimlerin de isim çekimi içinde değerlendirilmesi çok ters olmasa gerektir.

3. Yukarıdaki değerlendirmelerden sonra, Türk dilindeki çekim edatlarının, isimleri fiillerle ilişkilendirme türlerine göre sınıflandırılması bize bir karşılaştırma imkânı verecektir¹¹:

- a. Mesafe: *doğru, deri, sarı, taba / dapa, taban / taman öte / üte, arı, karşı / garşı, garap;*
- b. Zaman: *burun / burın / borın, öñ, soñ, soñra / sora, beri, berili / birlé, çeñli / çen, deñeç*
- c. Beraberlik: *ile, ilen, birle, bile / bla, birlen, bilen / bulan; katış*
- ç. Sınırlandırma: *kadar, degin / deyin / deyim / teyin, cuvuk, çeyin / şeyin, çakı, çaklı, tiklé;*
- d. Benzerlik: *kibi / gibi / bigi, kébék / kévék / yimik; teg; sıman, sımak, sıyaktı; yalı*
- e. Amaç: *üçün / için / üşin / için / uçun / uşun / uşun, bola;*
- f. Sebep: *ötürü / ötri, sebep / sebepli;*
- g. Müzâkere: *üzere, turında / turalı / tuuralu / togrilik, barada, hakkında / hekkide / hakda;*
- h. Uzaklaşma: *başka, büten, öñge, tış;*
- ı. Karşılaştırma: *köre / körü / göre, karap, karaganda / garanda, karata ...*

4. Aşağıdaki tabloda, Genel Türkçede bilinen çekim edatlarından bugün için artık ekleşmiş olanlar tespit edilmiştir. Karşılaştırmada Eski Türkçe söz varlığı temel alınmış¹² ve örnekler, bugünkü Türk lehçe ve şivelerinin gramerlerinden¹³ taranmıştır.

¹⁰ Dil ailelerinin genel özellikleri ve akrabalık dışındaki yapı ortaklıkları üzerinde çalışılmıştır. Mesela bk. Antz-Michael Uesson, *On Linguistic Affinity the Indo-Uralic Problem*, Malmö, 1970.

¹¹ krş. *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Morfologiya* (red. E. R. Tenişev), Moskva, 1988, 491-492. s.

¹² A. N. Kononov, *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov VII-IX vv.*, Leningrad, 1980, 200-206. s.; *Drevnetyurkskiy slovar'*, (V. M. Nadeyev, D. M. Nasilov, E.R. Tenişev, A. M. Şçerbak) Leningrad, 1969; Suzan Duran, *Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1956, 1-110. s.; Şinasi Tekin, *Eski Türkçe*, Türk Dünyası El Kitabı, İkinci Cilt, İkinci Baskı, Ankara, 1992, 69-119.s.

¹³*Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Morfologiya* (red. E. R. Tenişev), Moskva, 1988; Martti Räsänen, *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki, 1957; E. V. Sevortyan, *Kategoriya padeja: Issledovaniye po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov II, Morfologiya*, Moskva, 1956, 45-64. s.; B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadjieva, *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*, M., 1986; *Yazıki naradov SSSR, Tyurkskie yazıki*, (red. N. A. Baskakov) Moskva, 1966; Marhabat Tomanov, *Türki tilderiniñ salıstırmalı grammatikası*, Almatı, 1992; A. M. Şçerbak, *Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov (İmya)*, Leningrad, 1977; K. H.

Eski Türkçe	Bugünkü Türk Lehçe ve Şiveleri
<i>birle</i> (vasıta)* <i>ile</i> (vasıta)	<i>birle-n</i> > <i>bilen</i> > kırıg. <i>menen</i> // kaz. <i>-men/-ben/-pen</i> // nog. <i>-man/-men, -ban/-ben, -nan/-nen</i> // hak. <i>-nañ/-neñ</i> // k.kalp. <i>menen / benen / penen</i> > k.kalp. ağız. <i>-man/-men, -ban/ben, -pan/-pen</i> // bar.-tat. <i>-pıla/-pile, -mınan/-minen</i> şor. <i>-ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe</i> ~ kar. <i>-ba/-be</i> (kar. <i>-bıla-dan</i> : <i>bu kinni ertenbiladan</i> “bu gün sabahleyin” ¹⁴) çuv. <i>-pala/-pele; -pa/-pe, -ba/-be</i> ttü. <i>ile</i> > <i>-la/-le</i> ; ttü. ağız. <i>ile-n</i> > <i>-lan/-len, -nan/-nen</i> // gag. <i>-(y)lan/-(y)len, -(y)nan/-(y)nen</i> vs.
<i>kodı</i> (yön)	tuv. <i>-gudu/-kudu, -gıdı/-kıdı</i> “...doğru”
<i>tapa</i> (yön)	tuv. <i>-dıva/-tıva, -duva/-tuva</i> “... doğru”
<i>siñaru</i> > <i>saru/sarı</i> (yön)	hak. <i>-sar/-ser, -zar/-zer</i> > <i>-sa/-se</i> “... doğru”
<i>teg</i> (benzerlik)	başk. <i>-tay/-tey, -day/-dey, -zay/-zey, -lay/-ley</i> ; krş. tat. <i>andıy</i> “öyle”, <i>şındıy</i> “şöyle”, <i>mondıy</i> “böyle” vs. CC. <i>munıñdey tañış</i> “bunun gibi mucize” ¹⁵
<i>teg</i> ~ <i>çen</i> (sınırlandırma)	* <i>teg</i> > osm., gag. <i>-dan/-den</i> (“ <i>bu günedden kimsey bilmerdi</i> ”) ¹⁶ osm. “ <i>kimi topugunadan kimi dizineden kimi bogazınadan kimi depesineden der içinde yatsa gerektir</i> ” ¹⁷ ; krş. * <i>teñ</i> > etü. <i>teg</i> > ? oğuz. <i>deñ-lü</i> > ttü. <i>denli</i> “kadar” az. <i>çen</i> > <i>-çan/-çen</i> “kadar” ¹⁸ krş. çuv. <i>-çen /-ççen</i> ¹⁹
<i>üçün</i>	oğuz. <i>içün</i> > <i>için</i> > gag. <i>-çin</i> (<i>kendi yaşamam çin</i> ²⁰) //kır.-tat. <i>içün</i> > <i>çün</i> ²¹ // az. <i>-çın/çin, -çun/-çün</i> ²² krş. çuv. <i>-şan / -şen</i> ²³

Menges, *The Turkic Languages and Peoples*, Wiesbaden, 1968, 113. s.; V. İ. Rassadin, *Morfologiya tofalarskogo yazıka v sravnitel'nom osveşçenii*, Moskva, 1978; N. A. Baskakov (red.), *Grammatika hakasskogo yazıka*, Moskva, 1975; E. M. Aznabayev, V. Ş. Psençin, *Başkort télénéñ tarihiy morfologiyahı*, Öfö, 1976; M. Tomanov, *Kazak tiliniñ tarihiy grammatikası*, Almatı, 1988; A.N. Kononov, *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka*, M.-L., 1960; A. T. Kaydarov (red.), *Hazirki zaman uygur tili, II kısım, Morfologiya ve Sintaksis*, Almuta, 1966; N. A. Baskakov, *Karakalpakskiy yazık II, Fonetika i Morfologiya*, Moskva, 1952; E.V. Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov, Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvi "V" "G" i "D"*, Moskva, 1980.

¹⁴ K. M. Musayev, *Grammatika karaimskogo yazıka, Fonetika i Morfologiya*, Moskva, 1964, 167. s.

¹⁵ K. Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü, Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini* (çev. Kemal Aytaç) Ankara, 1992, 58. s.

¹⁶ L.A. Pokrovskaya, *Grammatika gagauzskogo yazıka, Fonetika i Morfologiya*, M., 1964, 272. s.

¹⁷ Suzan Duran, *Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1956, 59. s. (Jean Deny'e atfen).

¹⁸ Zerife Budagova, *Müasir Azerbaycan Dili, Morfologiya*, Bakı, 1980, 410; 414. s.

¹⁹ A.M. Şçerbak, *Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov (İmya)*, L., 1977, 59. s.

²⁰ L. A. Pokrovskaya, *age.*, 267. s.

5. Bunlara ilaveten, vasıta ekinin (-n) Eski Türkçedeki canlılığını yitirmesinden sonra, özellikle çekim edatlarının üzerinde kalıplaştığına dikkat çekmek gerekir. Bilindiği üzere, Türkçede isim çekimi, adlar ve zamirlerle sınırlıdır. İsim türünden kelimeler olsa da edatlar çekime girmemektedir (*için-e, kadar-a, göre-y-e* yoktur). Bu sebeple zaten ek gibi çalışan çekim edatlarının üzerine eski vasıta ekinin kalıplaşmasını, fonksiyon yakınlığının doğurduğu bir *ek yığılması* olarak düşünmek mümkündür. Aynı durum eski yön eki *-ra/-re, -ru/-rü* ve eşitlik eki *-ça/-çe* için de geçerli görünüyor.

Vasıta ekinin kalıplaştığı edatlar²⁴:

<i>birle</i>	<i>birle-n > bilen ~ ile-n</i>
<i>kibi</i> ²⁵	az. <i>kimi > kimi-n</i> // □oğuz. <i>bigi ~ çağ., kıp. bigi-n</i>
<i>*ked</i>	<i>ked-i-n > keyin / kiyin</i> “sonra”/□hak. <i>kizin / şor. kezin</i> “arka, geri”krş. <i>*ked > çuv. kay</i> “arka”
<i>öñ</i> “önce”	<i>öñ-i-n</i> “-den başka”
<i>sayu</i> “her”	<i>sayı > sayı-n</i> “her”
<i>sarı</i>	<i>*sarı-n > kar. sarın ~ sartın</i> < <i>sarı-tın ?(abl.)</i> “... doğru” (kar. <i>uçared bir tigirtsin ken orman sarın</i> “bir güvercin geniş ormana doğru uçardı”) ²⁶
<i>teg</i> “kadar”	-datif + <i>teg-i-n > oğuz. degin</i> □/ çağ. <i>digin</i> “kadar”
<i>teg</i> “gibi”	<i>teg-i-n / degin</i> “gibi”
<i>tapa</i>	<i>taba-n > kaz., özb. taman</i> “.. doğru” nog. <i>tabagan / tamagan</i> (< ? <i>taba</i> + datif + vasıta) <i>keşke tabagan</i> ²⁷ vs.

Yön ekinin kalıplaştığı edatlar:

<i>art-garu</i>	<i>başk. arkırı ~ tat. arkılı</i> “ile; dolayısıyla”
<i>iç</i>	<i>iç-re ~ iç-gerü > içerü</i>
<i>il</i> “ön”	<i>il-gerü > ilerü</i> “öne doğru”
<i>öñ</i>	<i>öñ-re</i> “-den önce, başka”

²¹E. V. Sevortyan, *Krimsko-tatarskiy yazık; Yazıkı naradov SSSR, Tyurkskie yazıkı*, (red. N. A. Baskakov) Moskva, 1966; 251. s. (Yazar -çün morfemini kısalmış şekil olarak zikretmiştir.)

²²Zerife Budagova, age., 410; 414. s.

²³V.G. Egerov, *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıkı*, Çeboksarı, 1964, 333.s.; John R. Krueger, *Chuvash Manual*, Indiana University, 1961, 110. s.; İ. A. Andreev, *Çuvaşskiy yazık; Yazıkı naradov SSSR, Tyurkskie yazıkı*, (red. N. A. Baskakov) Moskva, 1966, 48. s.; A.M. Şçerbak, age., 59. s.;

²⁴Bu edatların örnekleri için bk. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, 1984; ayrıca bk. Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara, 1994, 8-10; 19-31. s.

²⁵krş. *kibi + ük > tat. kébék / başk. kévék +rek > tat. kébékrek / başk. kévékrek* "gibi".

²⁶*Karaimsko - russko - pol'skiy slovar'* (N. A. Baskakov, A. Zayonçkovskogo, S. M. Şapşala) Moskva, 1974, 468. s.

²⁷*Nogaysko - russkiy slovar'* (red. N. A. Baskakov) Moskva, 1963.

<i>soñ</i> “sonra”	<i>soñ-ra</i>
<i>tapa</i>	<i>tapa-ru</i> “... doğru”
<i>taş</i> “...dışarı”	<i>taş-ra / daşra</i> ~ <i>taşgaru</i> “-den dışarı”
<i>teg</i> “...kadar”	<i>teg-rü / tig-rü</i> > <i>karç.-balk. deri</i> ~ <i>kar. dera / deri</i> “...doğru; ...kadar”
<i>üze</i>	<i>üze-re</i> > <i>üzre</i>
<i>yan</i> “...doğru”	<i>yañ-a</i> > <i>oğuz. yaña-ru</i> “... doğru”

Eşitlik ekinin kalıplaştığı edatlar:

<i>teg-i-n</i>	<i>tegin-çe</i> > <i>kıp., çağ. deginçe</i> “kadar”
<i>öñ</i> “önce”	<i>öñ-çe</i> > <i>ttü. önce</i>
<i>kadar</i>	<i>kadar-ı-n-ca</i> “kadar; gibi”
<i>teg-rü</i>	<i>*teri-çe</i> > <i>karç.-balk. deriçi</i> “kadar”

6. Sonuç: Türkçe, eklemeli bir dil olsa da, çekim ve yapım sisteminin sentaktik yapılarla çalışan türleri de vardır. Gramerciler tarafından birer kelime grubu sayılan birleşik fiil ve edat grubu, “*asıl unsur — yardımcı unsur*” sırasıyla diğer kelime gruplarından farklıdır. Dolayısıyla bu iki grubun diğer kelime gruplarından farkını vurgulayarak, birleşik fiili yapım düzeni ve edat grubunu da çekim düzeni içinde değerlendirmek daha uygun olmalıdır.

Çekim edatlarından *ile*'nin ekleşmesiyle oluşan Yeni Türkçe vasıta eki *-la/-le*, gramerlerde, hep isim çekimi içinde sayılırken, ekleşmenin olmadığı diğer edat grupları, sadece sentaks bölümünde diğer kelime gruplarıyla birlikte ele alınmaktadır. Oysa ekleşen *ile* edatıyla *için*, *kadar*, *göre gibi* diğer çekim edatlarının (isimlerin fiillerle ilişkilerindeki türlü türlü duruşlarını, hallerini sağlamak gibi) gramer fonksiyonları aynıdır.

Daima vurgusuz olması ve genitiften sonra da gelmesi dolayısıyla “*-la/-le*'yi tam bir *instrümental eki saymamak ve onun bir edat şekli olduğunu unutmamak*”²⁸ gerekiyorsa; *araba ile git-* örneğindeki *vasıta edatı* ve *araba ile at* örneğindeki *bağlama edatı* demek uygun olmaz mıydı? Buna göre, vasıta hali vasıta edatıyla, eşitlik hali, *-ça/-çe* ekinin yanı sıra, benzerlik edatıyla ve yön hali de yön edatıyla çekime girmiş olurdu.

Burada, Türk dilinin bütün lehçe ve şivelerinden yapılan taramalar sonunda; *ile*'nin yanı sıra, *birle*, *kodı*, *sarı*, *tapa*, *teg* (*benzerlik*), *teg/çen* (*sınırlandırma*) ve *üçün* çekim edatlarının da ekleştiği ve isim hal düzeni içine girdiği görülmüştür. İkinci unsurları bir *leksem* değil de, bir çekimlik morfem olan edat grupları, bu ekleşen örneklerin ışığında, isim çekimi içinde değerlendirilmiştir. Ekleşme olmasa dahi, bunların *edatlı (sentaktik) isim çekimi* denebilecek bir başlık altında, ekli (*morfolojik*) isim çekiminin yanı sıra dahil edilebileceği ileri sürülmüştür.

Türk Şive ve Lehçe Adlarındaki Kısaltmalar

ağız.	diyalektik unsur
az.	Azeri Türkçesi
bar.-tat.	Baraba Tatarcası

başk.	Başkurtça
çağ.	Çağatayca
çuv.	Çuvaşça

²⁸Muharrem Ergin, TDB., 358.ş

gag.	Gagauzca
hak.	Hakasça
k.kalp.	Karakalpakça
kar.	Karaimce

karç.-balk.	Karaçayca-Balkarca
kaz.	Kazakça
kıp.	Kıpçakça
kır.-tat.	Kırım Tat.
nog.	Nogayca
oğuz.	Oğuzca
özb.	Özbekçe
şor.	Şorca
tat.	Tatarca (Kazan)
ttü.	Türkiye Türkçesi

Türk Dili, sayı:565, Ocak-1999, 10-18. s.